

DR. KAJTÁR GÁBOR

egyetemi tanár

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Nemzetközi Jogi Tanszék

UBI SOCIETAS IBI JUS – JOGKÖVETÉS ÉS FELELŐSSÉG A NEMZETKÖZI JOGBAN

<https://doi.org/10.61382/MJE.Ertekezesek.2026.Kajtar.143>

Összefoglaló

A 20. század második fele nemzetközi jogi szempontból a felelősség korának is nevezhető. Néhány évtized alatt szofisztikált felelősségi rendszer jött létre a nemzetközi jogban is: az államfelelősség doktrínája kiteljesedett, az egyén és a nemzetközi szervezetek felelősségi koncepciója megjelent, és jelentős fejlődésnek indult, továbbá a nemzetközi jog többi alanyának is egyre inkább nemzetközi jogi felelősséggel kell szembenéznie nemzetközi jogsértés esetén. Jelen tanulmány az államfelelősség néhány jellegzetes felelősségi kérdésére fókuszál, ugyanakkor az egész nemzetközi jogi felelősségi rendszer fontosabb jellegzetességeire is felhívja a figyelmet. Bár a nemzetközi jogra is igaz, hogy „ahol jog van, ott jogorvoslat is van”, egy kicsit másként működik ez a nemzetközi jogban. Másként, de ugyanazért a célért, nevezetesen egy normakövető és kiszámíthatóan működő (nemzetközi) társadalom fenntartásáért.

Kulcsszavak: államfelelősség; jóvátétel; elégtétel; betudás; jogkövetés

1. A (nemzetközi) felelősség kora

„Ubi homo, ibi societas. Ubi societas, ibi ius. Ergo: ubi homo, ibi ius.” Az Arisztotelésznek tulajdonított szillogizmus, amely szerint „Ahol ember van, ott van társadalom. Ahol társadalom van, ott van jog is. Azaz ahol ember van, ott van jog is” tétel¹ a nemzetközi jogban, vagyis az államok nemzetközi társadalmában² is iga-

¹ FRANK J. GARCIA: *Between Cosmopolis and Community: The Emerging Basis for Global Justice*. *NYU International Law and Politics*, 2013. (1), 1–53.

² HEDLEY BULL: *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. 3rd ed., New York, Columbia University Press, 2002.

zolható tétel. Ez immár évezredek óta igaz.³ Modern formájában azonban – miszerint *ubi ius ibi remedium est*, azaz ahol jog van, ott van jogorvoslat is – a modern nemzetközi jog sajátja.

Hugo Grotius már a 17. század elején azzal érvelt, hogy „...a természetjog szerint az a kötelem keletkezik, hogy amennyiben valakinek kárt okoztak, azt természet-szerűen kártalanítani kell”.⁴ Ugyanakkor a nemzetközi kapcsolatokban meg lehetőségen későn alakult ki az az igény, amely az alanyok közötti viszony jogi szabályozását tette szükségessé.⁵ Koskenniemi ezért szögezi le elvi élel, hogy az államfelelősség elengedhetetlen feltétele annak, hogy a nemzetközi jog valóban jog legyen.⁶

Az 1945 utáni nemzetközi jog története a nemzetközi jogi felelősség fejlődésének története; mondhatni, a felelőtlenség végül felelősséget szült. Bár nemzetközi jog évezredek óta,⁷ és jelenlegi formájában is évszázadok óta létezik, a felelősség kérdése egészen a 20. századig nem volt központi eleme, hangsúlyos vonása a nemzetközi jognak. Voltak elsődleges normák, államok jogait és kötelezettségeit rögzítő szokásjogi és szerződési szabályok, de hogy pontosan mi történik nemzetközi jogsértés esetén, nem volt egyértelmű. Nemzetközi bírói fórumok hiányában ez nem volt meglepő, és így az sem, hogy elsősorban az önsegély volt jellemző az államok jogérvényesítése terén.⁸

A II. világháború borzalmai, pontosabban az államok és vezetőik, valamint tisztségviselőik által elkövetett égbekiáltó, felfoghatatlan bűnök logikusan vezettek a nemzetközi felelősségi rendszer kialakulásának felgyorsulásához. Ebben közrejátszott a nemzetközi jog alanyai számának növekedése, valamint az államok és a gazdasági aktorok közötti interakció és ezáltal az interdependencia ugrásszerű növekedése. Amit korábban *ad hoc* jelleggel, retorziókkal és represszáliákkal nagyjából el lehetett intézni, azt 1945 után morális, gazdasági és politikai okokból már nem lehetett.

³ Lásd például SÜLYOK GÁBOR: II. Ramses és III. Hattusilis szerződése az örök békéről és testvériségről. *Jog, Állam, Politika*, 2014. (2), 3–22.

⁴ HUGO GROTIUS: *A háború és a béke jogáról, I. kötet, XVII. fejezet (A jogellenesen okozott kárról és az ebből keletkező kötelemről), I. rész*. Budapest, Pallas Stúdió, 1999. 439.

⁵ Hedley Bull korszakos művében mutat rá arra, hogy még egy anarchikusnak tűnő „társadalomban” is szükség van rendező elvekre, olyan szabályokra, amelyek az államokat, vagy legalábbis egyes csoportjaikat társadalmakba rendezik. Lásd BULL: *The Anarchical Society*.

⁶ MARTTI KOSKENNIEMI: Doctrines of State Responsibility. In: JAMES CRAWFORD – ALAIN PELLET – SIMON OLLESON (eds): *The Law of International Responsibility*. Oxford, OUP, 2010. 46.

⁷ Lásd például SÜLYOK GÁBOR: Lagas és Umma területi vitája. *Jogtörténeti Szemle*, 2013. (1), 17–27.

⁸ KARL JOSEF PARTSCH: Self-preservation. In: RUDOLF BERNHARDT (ed.): *Encyclopedia of Public International Law*. Vol. 4. North-Holland Publishing Co., 1982. 217.

Az egyének nemzetközi büntetőjogi felelőssége a nürnbergi perekkel vette kezdetét mai modern formájában.⁹ Bár a természetes személy máig nem vált teljes mértékben a nemzetközi jog alanyává, nemzetközi büntetőjogi felelőssége – ha csak egy szűk körben is: a háborús és emberiség elleni bűncselekmények, a népirtás, valamint az agresszió bűncselekménye tekintetében – közvetlenül a nemzetközi jogból ered. Ennek jelentősége nem elhanyagolható, az államok ugyanis meg tudtak abban állapodni, hogy néhány kirívó bűncselekmény esetében, függetlenül az államok belső jogától vagy a nemzetközi jog implementációjától, az egyén büntetőjogilag közvetlenül felelőssé válik.

Az államok felelőssége nemzetközi jogsértésekért hosszabb időre nyúlik vissza, a nemzetközi jog legfontosabb jogalanyainak felelősségi szabályainak összefoglalója, kvázi kodifikációja azonban a 20. század második feléig hiányzott. A Nemzetközi Jogi Bizottság már első, 1949-es ülésén kiválasztotta az államfelelősség témáját mint kodifikálandó területet. Az ENSZ Közgyűlése 1953-ban bízta meg a bizottságot a munkával,¹⁰ amely 1955-ben meg is kezdődött. García Amador lett az első Special Rapporteur (6 jelentés), őt 1963-tól követte Robert Ago (8 jelentés), majd pedig Willem Riphagen 1979-től (7 jelentés), miután Ago a Nemzetközi Bíróság tagja lett. 1987-től Gaetano Arangio-Ruiz vezette a munkákat 1997-ig (8 jelentés), amikor James Crawford vette át a feladatot a tervezet végleges befejezéséig, 2001-ig (4 jelentés). Az ENSZ Közgyűlése 2001-ben fogadta el a Nemzetközi Jogi Bizottság államfelelősség-tervezetét (ARSIWA),¹¹ amelynek természetesen önmagában ettől még nem lett kötelező ereje; azonban számos rendelkezésének szokásjogi erejét a hágai Nemzetközi Bíróság több esetben is megerősítette.¹²

A nemzetközi szervezetek a 19. század második felében jelentek meg, ezután jelentőségük és számuk rohamosan növekedésnek indult. A nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepük növekedésével nemcsak nemzetközi jogalanyiságuk szilárdult meg, de nemzetközi jogi felelősségük kérdése is szükségszerűen felmerült. A Nemzetközi Jogi Bizottság 2001-ig nyitva hagyta két fontos kérdés tisztázását is: miben más és pontosan hogyan valósul meg a nemzetközi szervezetek felelőssége nemzetközi jogsértésekért, valamint hogy a nemzetközi szervezetekben tagsággal rendelkező államok miként és mennyiben felelnek a szervezet nemzetközi jogsér-

⁹ Korábban is voltak kísérletek állami vezetők felelősségre vonására, de ezek dogmatikai jelentősége csekély.

¹⁰ General Assembly resolution 799 (VIII) of 7 December 1953.

¹¹ General Assembly resolution 56/83 of 12 December 2001.

¹² Legal Consequences of the Separation of the Chagos Archipelago from Mauritius in 1965, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 2019 (I), pp. 138–139, para. 177; Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 2004 (I), p. 195, para. 140.

tő cselekedeteiért. Épp ezért döntött úgy a Nemzetközi Jogi Bizottság, hogy 2002-ben folytatja a munkáját; ennek lett eredménye a 2011-ben az ENSZ Közgyűlése elé terjesztett ARIO.¹³

A nemzetközi jog alanyainak a köre tovább bővült, ezzel a nemzetközi jogi felelősség köre is. Önrendelkezési joguknál fogva a népek is a nemzetközi jog alanyává váltak, egyben kötelezettségeik és felelősségük is megjelent. A nemzeti fel szabadító mozgalmaknak nemcsak jogaik lettek (például megfigyelő státusz nemzetközi szervezetekben, nemzetközi fegyveres konfliktusban elfoglalt pozíció), hanem érdemi emberi jogi és humanitárius jogi kötelezettségeik is. A multinacionális vállalatok és a katonai biztonsági cégek nemzetközi jogi felelősségi kérdése az elmúlt két évtizedben került a vizsgálódás középpontjába.¹⁴ Az egész nemzetközi közösség felelősségének kérdése is felmerült a védelmi felelősség elveként, a humanitárius intervenció mint jog ellenpárjaként. A koncepció ugyanis nem jogként, hanem kötelezettségként viszonyul a harmadik államokban bekövetkező humanitárius katasztrófákhoz, ezzel jól tükrözve korunk felelősség-központú trendjét.¹⁵

Jelen írás azt kívánja demonstrálni az államok felelősségének példáján keresztül, hogy a felelősség kérdése korunkra a nemzetközi jogban is központi jelentőségű kérdéssé vált, és ennek dogmatikája is robbanásszerű fejlődésen megy keresztül napjainkban.

2. Államfelelősség a modern nemzetközi jogban

A Nemzetközi Jogi Bizottság államfelelősség-koncepciója a testület legnagyobb teljesítményének és egyben sikertörténetének is tekinthető. A nemzetközi jogi felelősségi rezsimek fejlődésébe és az 1945 után megindult kodifikációs munkálatokba illeszkedve a bizottságnak több évtizedes mély dogmatikai és koncepcionális viták után sikerült egy koherens, a legtöbb állam számára elfogadható, átfogó államfelelősségi rendszert lefektetnie. A Nemzetközi Jogi Bizottság sem látta előre, hogy az ARSIWA-t ennyire gyakran és ilyen sokféle nemzetközi bíróság és nem-

¹³ A nemzetközi szervezetek felelősségéről a magyar szakirodalomban lásd KIS KELEMEN BENCE – MOHAY ÁGOSTON – PÁNOVICS ATTILA: A nemzetközi szervezetek felelőssége: koncepcionális értelmezési kérdések. In: KAJTÁR GÁBOR – SONNEVEND PÁL (szerk.): *A nemzetközi jog, az unió jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században. Tanulmányok Valki László tiszteletére*. Budapest, Eötvös Kiadó, 2021. 285–298.

¹⁴ A Business and human rights szakirodalom virágzik, a katonai biztonsági cégek felelősségéről bővebben lásd GÁBOR KAJTÁR: *Private Security Companies*. In: CHRISTINA BINDER ET AL. (eds): *Elgar Encyclopedia of Human Rights*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2022. 82–88.

¹⁵ Lásd bővebben SZALAI ANIKÓ: A védelmi felelősség koncepciója, avagy van-e új a nap alatt? *Pro Futuro*, 2013. (1), 67–78.

zetközi választottbíróóság fogja alkalmazni. Egy bő évtizeden belül több mint százszor hivatkoztak rá nemzetközi bírói fórumokon.¹⁶

Az államfelelősség így a nemzetközi jog egyik alapvető elvévé vált, amely a nemzetközi jogrendszer jellegéből, az államok szuverenitásából és az államok jogi egyenlőségéből ered. Az államfelelősség intézménye a kezdetektől fogva a nemzetközi joggal együtt fejlődött, és a nemzetközi jog létének legmarkánsabb bizonyítéka, hatékonyságának leghitelesebb mércéje.¹⁷

Az államfelelősség jogintézménye biztosítja, hogy ha egy állam egy másik állammal szemben a nemzetközi joggal ellentétes cselekedetet követ el, azért felelnie kell. Ennek alapján a két állam között nemzetközi felelősségi viszony jön létre. A legfontosabb kérdés az, hogy a jogsértő államnak miért kell felelnie, vagyis mi a célja, eredménye az államfelelősségnek.¹⁸ Az államfelelősség alapszabálya, hogy a nemzetközi kötelezettség megsértése nyomán jóvátételi igénnyel lehet fellépni.¹⁹

Az államfelelősség joganyaga másodlagos kérdéseket és normákat érintő elveket tartalmaz, vagyis a nemzetközi jog anyagi szabályainak, elsődleges, jogokat és kötelezettségeket megállapító normáinak megsértése nyomán felmerülő eljárási és egyéb következményekről rendelkezik.²⁰ A kodifikáció során az elsődleges és másodlagos normák megkülönböztetésének az volt a célja, hogy lehetővé tegye a Nemzetközi Jogi Bizottság számára, hogy kizárólag az államfelelősség strukturális szabályaival foglalkozzon, és kizárhasson a vizsgálódásából minden elsődleges kötelezettséget meghatározó szabályt.²¹

Azzal, hogy az ARSIWA másodlagos szabályokat tartalmaz, a következő területeket szabályozza: a nemzetközi jog szerepét szemben a nemzeti jogéval annak eldöntésében, hogy egy adott magatartás jogsértő-e; annak eldöntését, hogy egy

¹⁶ JAMES CRAWFORD: *Investment Arbitration and the ILC Articles on State Responsibility. ICSID Review – Foreign Investment Law Journal*, 2010. (1), 128. DOI: <https://doi.org/10.1093/icsidreview/25.1.127>

¹⁷ ALAIN PELLET: *The Definition of Responsibility in International Law*. In: JAMES CRAWFORD – ALAIN PELLET – SIMON OLLESON (eds): *The Law of International Responsibility*. Oxford, OUP, 2010. 3. DOI: <https://doi.org/10.1093/law/9780199296972.003.0001>

¹⁸ ROSALYN HIGGINS: *Problems and Process: International Law and How We Use It*. Oxford, OUP, 1995. 147.

¹⁹ Az Állandó Nemzetközi Bírósnak a Chorzów üzem ügyében hozott híres döntése alapján „...a nemzetközi jog elve, átfogó eszméje, hogy a kötelezettségvállalás bármilyen megszegése magában foglalja a jóvátételi kötelezettséget”, PCIJ Series A (1928), 29. o. Lásd még JAMES CRAWFORD – SIMON OLLESON: *The nature and forms of international responsibility*. In: MALCOLM D. EVANS: *International Law*. 2nd ed., Oxford, OUP, 2006. 452.

²⁰ ROBERT ROSENSTOCK: *The ILC and State Responsibility. AJIL*, (2002) 4., 793. DOI: <https://doi.org/10.2307/3070678>

²¹ ERIC DAVID: *Primary and Secondary Rules*. In: JAMES CRAWFORD – ALAIN PELLET – SIMON OLLESON (eds): *The Law of International Responsibility*. Oxford, OUP, 2010. 28. DOI: <https://doi.org/10.1093/law/9780199296972.003.0003>

adott cselekedet államcselekedetnek tekinthető-e, azaz betudható-e egy államnak; annak eldöntését, hogy mikor és mennyi ideig állt fenn a nemzetközi jogsértő cselekedet; annak eldöntését, hogy egy állam mikor felelős egy másik állam magatartásáért; meghatározni azokat a körülményeket, amikor fennáll egy jogsértést kizáró körülmény; meghatározni az államfelelősség pontos tartalmát, azaz az új másodlagos jogviszonyt és annak következményeit; meghatározni azokat az anyagi jogi és eljárásjogi feltételeket, amelyek egy állam nemzetközi felelősségének felhívásához szükségesek.

Azaz az ARSIWA adottnak veszi az államokra vonatkozó szubsztantív szabályokat, és kizárólag az államfelelősség másodlagos szabályait hivatott szabályozni. Az államfelelősség-tervezet elfogadott struktúrájának és logikájának lényege épp az, hogy egy nemzetközi jogi kötelezettség megszegése automatikusan, az államfelelősség mechanizmusánál fogva kivált egy másodlagos kötelezettséget vagy akár kötelezettségek egész sorát.²² Így az új, másodlagos (államfelelősségi) jogviszony létrejöttéhez nincs szükség a jogsértő állam beleegyezésére, és az nem is feltétlenül csak az elsődleges jogviszony felei között jöhet létre.²³ Erre az automatizmusra azért van szükség, mert központi törvényhozó, általánosan érvényesülő normák és át-fogó kötelmi jogi kódex hiányában a nemzetközi jogban gyakorlatilag lehetetlen lenne másként megoldani, hogy egy-egy határozatlan számú és rendkívül sokszínű normaszegéshez adekvát és az államok által minden egyes esetre elfogadott jogkövetkezményt, továbbá ehhez kapcsolódó mechanizmust rendeljenek.²⁴ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lenne néhány olyan terület, amelynek ne lenne meg a saját mechanizmusa, de ilyet nem lehet minden egyes jogterületre és normaszegésre egyenként alkotni.²⁵

Az államfelelősség rendszere három alapvető elvre épül. Egyrészt, hogy az állam minden nemzetközi jogsértő cselekedete az adott állam nemzetközi felelősségével jár. Másrészt, hogy nemzetközi jogsértő cselekedetnek minősül egy cselekvésből vagy mulasztásból álló magatartás, ha a magatartás betudható az államnak, és megvalósítja az állam valamely nemzetközi kötelezettségének megszegését. Har-

²² JAMES CRAWFORD: The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: A Retrospect. *AJIL*, (2002) 4., 876. DOI: <https://doi.org/10.2307/3070683>

²³ Lásd például az *erga omnes* kötelezettségek körét vagy az olyan, főleg környezetvédelmi vagy emberi jogi felelősségi rendszereket, ahol az egyén lép be az új jogviszonyba.

²⁴ CRAWFORD: The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: A Retrospect. 877.

²⁵ Az ARSIWA 55. cikke tartalmazza az ún. *lex specialis* szabályt, amely alapján az államfelelősség-konceptió kimondottan *lex generalis*ként alkalmazandó. Azaz speciális területeken (emberi jogok, WTO, tengerjog, beruházásvédelem stb.) nincs akadálya különös rendelkezéseket alkotni és alkalmazni.

madrészt, hogy az állam cselekedetének nemzetközi jogsértőként való minősítésében a nemzetközi jog szabályai irányadók.

Az ARSIWA 1–3. cikkei az államfelelősségi rendszer alapelveit fektetik le, azok külön nemzetközi jogi kötelezettséget és speciális betudási mércéket sem tartalmaznak önmagukban. Az 1. cikk, amely szerint az állam minden nemzetközi jogsértő cselekedete az adott állam nemzetközi felelősségével jár, azt a kezdetben általános jogelvként,²⁶ mára pedig általánosan szokásjogi normaként²⁷ tekintett szabályt rögzíti, hogy a nemzetközi jog megsértése az állam nemzetközi felelősségét vonja maga után. Ez a felelősség egy vagy több állammal, nemzetközi szervezettel, egyéb entitással,²⁸ vagy a nemzetközi közösség egészével²⁹ szemben is fennállhat.

A 2. cikk az államfelelősség strukturális elemeit tartalmazza (nemzetközi jogi kötelezettség, jogellenes cselekvés vagy mulasztás, betudhatóság), és szokásjogi erővel rendelkezik.³⁰ A 3. cikk értelmében a nemzetközi jogsértés kizárólag a nemzetközi jog szabályai alapján döntendő el, azaz „nincs hatással e minősítésre, ha a belső jog ugyanezt a cselekedetet jogszerűnek minősíti”.³¹

A 2. cikk két kötelező elemének fennállta külön-külön vizsgálendő, azokat analitikailag meg kell különböztetni. Azaz önmagában vizsgálendő egy cselekedet államnak történő betudhatósága, és az, hogy az adott cselekedet sérti-e az állam fennálló nemzetközi kötelezettségeit. Az egyedüli és lényeges kapcsolat a két elem között az, hogy adott esetben a cselekedetet nem közvetlenül az állam követi el.

A 2. cikk taxatív szerkezeti felsorolása egyben azt is jelenti, hogy az államfelelősség megállapításához nincs szükség vétkességre és kárra sem.³² A vétkesség kérdésének kizárásában az államok egyetértettek. Az államfelelősség objektív felelősségi rezsim, amelyben az államok szándéka vagy gondatlansága nem releváns.

²⁶ Factory at Chorzów, Jurisdiction, Judgment No. 8, 1927, PCIJ, Series A, No. 9., 21.

²⁷ Lásd például Bős–Nagymaros-ügy, 47. bekezdés.

²⁸ Az ARSIWA 1–3. cikkeinek érdekessége, hogy nem csupán államok egymás közötti viszonyára vonatkozik, hanem az államok minden nemzetközi jogsértő cselekedetére, függetlenül attól, hogy kivel szemben sértették meg. Lásd *Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries*. Text adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, in 2001, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/56/10). The report, which also contains commentaries on the draft articles, appears in the *Yearbook of the International Law Commission*, 2001. Vol. II, Part Two, 33. (a továbbiakban: ARSIWA kommentár).

²⁹ Az *erga omnes* kötelezettségekről lásd Barcelona Traction-ügy, 33. bekezdés.

³⁰ Lásd például Teheráni túsügy (1980), 56. bekezdés.

³¹ ARSIWA 3. cikk második fordulata. Az államfelelősség harmadik alapelve is szokásjogi erővel rendelkezik, lásd *Treatment of Polish Nationals*, Advisory Opinion, 1932, PCIJ, Series A/B, No. 44, 4.

³² ARSIWA kommentár 36.

A fenti szabály természetesen nem jelenti azt, hogy a kár nem lehet része az államfelelősségnek, csupán azt, hogy az nem szükséges hozzá, azt az ARSIWA másodlagos szabályai nem kívánják meg, így nem is tartalmazzák. A kár és annak követelménye a nemzetközi jog elsődleges normáira tartozik, azaz minden egyes szubsztantív kötelezettség tartalmazhat ilyen elemet.

Crawford kiemeli, hogy bár az immateriális kár és a nemzetközi jogi sérelem első ránézésre ugyanazt jelenthetik, koránt sincs erről szó. Amennyiben egy állam ugyanis megsérti egy másik állammal, államok egy csoportjával vagy az egész nemzetközi közösséggel szemben fennálló nemzetközi jogi kötelezettségét, az a sértett fél jogának vagy jogos érdekének a sérelméhez vezet, míg károkozás esetén mindenképp valamilyen eredményről van szó. A híres Rainbow Warrior-ügyben nem véletlenül érvelt azzal Franciaország, hogy a francia elkövetők elengedésével további kárt már nem okoztak Új-Zélandnak. Eközben Franciaország mégis megsértette egy újabb nemzetközi kötelezettségét, amikor nem a korábbi megállapodás szerint járt el.³³

A fentiek alapján az államfelelősség koncepciójának alkotóelemei egy három plusz kettes konstrukcióval írhatók le. Alapesetben az államfelelősséghez: (I) egy nemzetközi kötelezettség fennállta, (II) az ezt megszegő (tevőleges vagy mulasztásos) magatartás, és (III) ennek az államnak való betudása szükséges. (1) Kár esetén pedig, ami nem feltétlenül feltétele az államfelelősségnek,³⁴ szükség van a magatartás és a kár közötti (2) okozatiságra.

3. A betudás

Dogmatikai összetettségében a fenti körből kiemelkedik a betudás kérdésének kötelező eleme és az okozatiság kérdésének fakultatív eleme.³⁵ Annak kötelező jellege miatt, továbbá, mivel az okozatiság kérdését az ARSIWA nem szabályozza,³⁶ jelen írás csupán a betudás néhány fontosabb kérdését mutatja be.

³³ JAMES CRAWFORD: *State Responsibility. The General Part*. New York, CUP, 2013. 55–57.

³⁴ CRAWFORD – OLLESON: The nature and forms of international responsibility. 465–466.; PELLET: The Definition of Responsibility in International Law. 9.

³⁵ A kár szükségessége nem az államfelelősség másodlagos normáitól függ, hanem az elsődleges normáktól. Ha az elsődleges norma a megszegés követelményeként előírja a károkozást, úgy arra szükség lesz az az államfelelősség megállapításához is.

³⁶ Részletesen lásd PUSZTAI DÁVID MIKLÓS: *Causation in the Law of State Responsibility*. PhD Thesis. University of Cambridge Repository, 2017. DOI: <https://doi.org/10.17863/CAM.13857>. Lásd még VLADYSLAV LANOVY: *Causation in the Law of State Responsibility*. *British Yearbook of International Law*, 2022. brab008, DOI: <https://doi.org/10.1093/bybil/brab008>

A betudás azért jellegzetesen nemzetközi jogi kérdés, mert az állam mint absztrakt entitás jogokat szerezni, kötelezettségeket vállalni és azokat megsérteni is csak képviselőin keresztül képes.³⁷ Tekintettel arra, hogy az államok csak azokért a nemzetközi jogot sértő cselekményekért felelősek, amelyeket ők követtek el, államfelelősség megállapítására csak akkor kerülhet sor egy konkrét jogsértő cselekmény kapcsán, ha az az államnak betudható volt.

Betudhatóság hiányában csak akkor merülhet fel egy állam felelőssége, ha az államnak nemzetközi jogi kötelezettsége volt arra, hogy a cselekmény ellen fellépjen, azt megelőzze vagy megakadályozza, illetve megbüntesse. De ez sem jelent kivételt a betudhatóság alól, mert az előírt magatartás elmaradása esetén nem a nemzetközi jogba ütköző cselekmény lesz az államnak betudható, hanem csupán az állami szervek saját mulasztása.³⁸

Az államfelelősség terén a betudást olyan eljárásnak tekintjük, amelynek során összekapcsoljuk a cselekményt kifejtő természetes személy magatartását vagy mulasztását egy állammal abból a célból, hogy így az állam nemzetközi jogsértését meg lehessen állapítani, és az ennek megfelelő jogkövetkezményt azonosítani lehessen. Azaz a betudás kérdése határolja el egymástól államfelelősségi szempontból a magán- és a közszeztort.³⁹ Így a betudás kérdése is az „act of state”, azaz az államcselekedet kérdésére keresi a választ, az ARSIWA alapján államfelelősségi szempontból.⁴⁰ A betudási okok alkotják azokat az összekapcsolásra lehetőséget adó tényállásokat, körülményeket, amelyek alapján az államnak történő betudás államfelelősségi célból bekövetkezhet.

A Nemzetközi Jogi Bizottság államfelelősség-konceptiójának külön fejezete sorolja fel taxative azokat az okokat (4–11. cikkek), amelyek alapján egy cselekményt be lehet tudni egy államnak. Idetartozik a *de jure* vagy *de facto* állami szerv magatartása (4. cikk), a kormányzati hatalom elemeit gyakorló személy vagy egység cselekménye (5. cikk), egy másik állam által az állam rendelkezésére bocsátott szervek magatartása (6. cikk), a hivatalos hatóságok hiányában vagy helyett kifejtett olyan cselekmény, amely a kormányzati hatalom elemeit gyakorolja a hivatalos hatóságok hiányában vagy helyett (9. cikk), és az olyan felkelő mozgalmak magatartása, amelyek egy állam új kormányává válnak (10. cikk).⁴¹

³⁷ Az Állandó Nemzetközi Bíróság ismert megfogalmazása szerint „States can only act by and through their agents and representatives”, *German Settlers in Poland Case*, PCIJ Ser. B, no. 6 (1923) 22.

³⁸ Lásd CRAWFORD – OLLESON: *The nature and forms of international responsibility*. 461.

³⁹ CRAWFORD: *State Responsibility*. 45.

⁴⁰ CRAWFORD: *State Responsibility*. 113.

⁴¹ A felkelő mozgalmak egységes betudási koncepciójának kritikájáról lásd PATRICK DUMBERRY: *New State Responsibility for Internationally Wrongful Acts by an Insurrectional Movement*. *EJIL*, (2006) 3., 605–621. DOI: <https://doi.org/10.1093/ejil/chl016>

Főszabály szerint magánszemélyek vagy magánentitások (az államhoz, illetve a közhatalom gyakorlásához nem kapcsolható) magatartásáért, cselekedetért az államok nem felelnek. Csak akkor lehet valamely személy vagy entitás magatartását a nemzetközi jog szerint az adott állam cselekedetének tekinteni, ha a kifejtett magatartás betudható az államnak. Ez alapvetően két körben lehetséges. Egyrészt akkor, amikor a 8. cikk alapján a személy vagy a személyek csoportja az adott állam utasításai szerint, irányítása vagy ellenőrzése alatt cselekedett, illetve a 11. cikk alapján, amennyiben és amilyen mértékben az állam a kérdéses magatartást sajátjának elismeri és elfogadja.

A Nemzetközi Jogi Bizottság szerint az ARSIWA 8. cikke is szokásjogot tükröz: „Egy személy vagy személyek egy csoportjának magatartását államcselekedetnek kell tekinteni a nemzetközi jog szabályai szerint, amennyiben a személy vagy a személyek csoportja ténylegesen az adott állam utasításai alapján vagy irányítása vagy ellenőrzése alatt cselekszik a magatartás tanúsításakor”.

Ahhoz, hogy a magatartás, amely az állam irányítása vagy ellenőrzése alatt áll, betudható legyen ennek az államnak, a potenciálisan gyakorolt általános ellenőrzés nem elegendő.⁴² A 8. cikk a Nemzetközi Bíróság gyakorlata alapján⁴³ a hatékony ellenőrzés mércéjéből indult ki, amelyben azt követeli meg, hogy a felek között a cselekmények részmozzanataira is kiterjedő hatékony ellenőrzés valósuljon meg.⁴⁴ A hatékony ellenőrzés magas mércéje – ugyanabból a logikából fakadva – visszaköszön az államok és nemzetközi szervezetek (például KFOR, UNMIK, NATO) közötti megosztott felelősség megállapításánál is, ahol a bírói gyakorlat azt vizsgálja, hogy végső soron ki gyakorolta a fennhatóságot és ellenőrzést az adott magatartás felett.⁴⁵

A 8. cikk rendelkezése diszjunktív módon tartalmazza a specifikusabb utasítás, illetve az általánosabb irányítás és ellenőrzés kritériumait. Közös mindegyikben,

⁴² A „general control” és „high degree of dependency” nem elegendő, mert ez önmagában még nem zárja ki, hogy az elkövetők a nemzetközi jogba ütköző cselekményeket önmaguktól ne tudják elkövetni.

⁴³ Nicaragua-ügy, 115. bekezdés.

⁴⁴ „...in each and every case the person or persons had really been charged by the state organs to carry out that specific act.” Commentary 2001, 107. pont // ILC, 2001: 104 és Crawford 2002, GA Res. 56/83, 2002. január 28.

⁴⁵ Lásd Agim Behrami and Bekir Behrami v. France, Application no. 71412/01 és Ruzhdi Saramati v. France, Germany and Norway, Application no. 78166/01, 2007. május 2., illetve Al-Jedda v. Egyesült Királyság (Application no. 27021/08), 2011. július 7. Bővebben lásd RAY MURPHY – SIOBHÁN WILLS: United Nations Peacekeeping Operations. In: ANDRÉ NOLLKAEMPER – ILIAS PLAKOKEFALOS (eds): *The Practice of Shared Responsibility in International Law*. New York, CUP, 2017. 585–612.; MARTEN ZWANENBURG: North Atlantic Treaty Organization-Led Operations. In: ANDRÉ NOLLKAEMPER – ILIAS PLAKOKEFALOS (eds): *The Practice of Shared Responsibility in International Law*. New York, CUP, 2017. 639–668.

hogy tényleges kapcsolatot kívánnak meg a felek között. A rendelkezés célja annak elkerülése, hogy az államok felelősségük elkerülése érdekében a *de jure* vagy *de facto* állami szervekből „kiszervezhessenek” olyan cselekményeket, amelyek nemzetközi jogot sértenek.

Az állami utasítás azokra az esetekre terjed ki, amikor az állam konkrét utasítást ad egy személynek vagy entitásnak egy magatartás megvalósítására. Ez tipikusan lehet egy magánjogi szerződés keretében is, amelyben az állam egy magánbiztonsági cégnek specifikus utasításokat is ad. Az irányítás és ellenőrzés esetét a bírói gyakorlat nem különbözteti meg, csupán annak mértékére, hatékonyságára koncentrál.⁴⁶

A 8. cikk diszjunktív követelményeinek teljesülését esetről esetre kell vizsgálni, de abban mind a Nemzetközi Bíróság, mind a Nemzetközi Jogi Bizottság egyetért, hogy a hatékony ellenőrzés kritériumának teljesüléséből kell kiindulni.⁴⁷ Az utasításnak, illetve irányításnak vagy ellenőrzésnek pedig azzal a cselekménnyel (vagy külön-külön minden egyes olyan cselekménnyel) kapcsolatban kell megvalósulnia, amelynek nemzetközi jogba ütközése és betudhatósága kérdéses.

A Nicaragua-ügyben a nicaraguai kontrák és az Egyesült Államok kapcsolatának természeténél a Nemzetközi Bíróság a hatékony ellenőrzés megvalósulását vizsgálta. Megállapította, hogy a nemzetközi jogot potenciálisan sértő cselekmény elkövetője (személy vagy csoport) felett az államnak nem kell teljes ellenőrzést gyakorolnia, másrészt viszont – ezzel szorosan összefüggő okból – az állam utasításának, illetve a hatékony ellenőrzésnek vagy irányításnak nem általánosan, hanem az elkövető személy vagy csoport minden egyes jogsértő cselekményével kapcsolatban kell fennállnia.⁴⁸ Csak ebben az esetben beszélhetünk betudásról államfelelősségi szempontból, azaz ekkor lesz a magánaktorok magatartásáért felelős az ellenőrzést gyakorló állam.

Az ARSIWA 11. cikke alapján az állam által sajátjának elismert és elfogadott magatartás is szolgálhat betudási okként: „Azt a magatartást, amelyet nem lehet egy államnak betudni, az előző cikkek alapján mégis az adott állam cselekedetének kell tekinteni a nemzetközi jog szabályai szerint, amennyiben és amilyen mértékben az állam a kérdéses magatartást sajátjának ismeri és fogadja el”.⁴⁹

Az állam által sajátjának elismert és elfogadott magatartás olyan magatartások betudhatóságára vonatkozik, amelyek az ARSIWA 4–10. cikkei alapján egyébként nem tudhatók be az államnak. Alátámasztva az alapelvet, hogy a magánszemélyek magatartása nem tudható be az államnak, csak szűk és kivételes körben teszi lehe-

⁴⁶ CRAWFORD: *State Responsibility*. 144–146.

⁴⁷ ARSIWA kommentár 47.

⁴⁸ Nicaragua-ügy 400. bekezdés.

⁴⁹ ARSIWA 11. cikk.

tővé a 11. cikk alkalmazhatóságát is. A „sajátjának ismeri és fogadja el” konjunktív kettős feltétel ugyanis nem teljesül pusztán igenléssel és verbális támogatással, annál jelentősen többről van szó. Szükséges, hogy az állam kvázi szentesítse a magatartást, a jóváhagyás bélyegével lássa el, ezzel mintegy fenn is tartva a kialakult helyzetet. Mindez nem jelenti azt azonban, hogy a kifejezett elfogadás mellett ne lehetne egy helyzetet hallgatólagosan is elismerni a 11. cikk értelmében.⁵⁰

Ennek klasszikus példája a teheráni túszügy (1980), ahol Khomeini ajatollah politikája jelentős részben épült az Egyesült Államok elleni fellépésre. A teheráni nagykövetség elfoglalásának másfél éves fenntartása kizárólag azért volt lehetséges, mert a legfőbb vezető verbálisan támogatta az akciót, azt Irán új politikájának részévé tette, és a kialakult helyzetet tartósan elismerte. A Nemzetközi Bíróság döntése, amelyben Iránt a későbbi 11. cikk logikája szerint tette felelőssé a nagykövetséget elfoglaló magánszemélyek tetteiért, az ezirányú szokásjog kialakulásának fontos állomásának tekinthető.⁵¹

Másik példaként pedig említhető az Eichmann-ügy, amelyben ugyan Izrael arra hivatkozott, hogy a náci háborús bűnös elrablásában kizárólag önkéntesek vettek részt, de Eichmann őrizetbe vétele, büntetőügyének letárgyalása, majd pedig az ítélet végrehajtása értelmezhető Izrael részéről utólagos elismerésnek és elfogadásnak is, amely kiváltotta volna nemzetközi felelősségét Argentína szuverenitásának megsértéséért.⁵²

Az ARSIWA 4–11. cikkeiből kibontakozik egy átfogó betudási rendszer, amelyet a Nemzetközi Jogi Bizottság az állami gyakorlat sok évtizedes elemzése alapján állított össze. Az ARSIWA betudási tesztjeire elmondható, hogy egymást kölcsönösen kizárják, azaz egymástól függetlenül léteznek, és megalapozzák az állam betudhatóságát. Egyik teszt sem függ össze a nemzetközi jogsértés tényével, azaz attól külön vizsgálándó kérdés. Végül kiemelendő, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság minden tesztet kizárólag államfelelősségi kontextusban állapított meg, azaz megfogalmazásuk során arra jutott, hogy ezek a betudási mércék az állami gyakorlatban az állam felelősségének megállapítása céljából válaszolják meg azt a kérdést, hogy az adott cselekedet betudható-e az államnak.⁵³

⁵⁰ ARSIWA kommentár 54.

⁵¹ Teheráni túszügy, 74. bekezdés.

⁵² Bírói döntés hiányában lásd CRAWFORD: *State Responsibility*. 183.

⁵³ Azaz ennek a betudásnak nincs automatikusan köze immunitási, beruházásvédelmi vagy olyan *jus ad bellum* kérdésekhez, amelyekben szintén vizsgálándó a cselekedet állami jellege, csak épp más szempontból. Bővebben lásd KAJTÁR GÁBOR: *Betudás a nemzetközi jogban. A másodlagos normák szerepe a beruházásvédelemtől a humanitárius jogig*. Budapest, ORAC, 2022.

4. A nemzetközi jogsértő cselekmény jogkövetkezményei az ARSIWA alapján

Tekintettel arra, hogy a belső joghoz hasonlóan a nemzetközi jogban sem maradhatnak el az egyes jogsértések jogkövetkezményei, minden állam felelős a neki betudható nemzetközi jogsértő magatartásért.⁵⁴ A tervezet második része szigorúan lefekteti a nemzetközi államfelelősség tartalmát, amikor taxatíve rögzíti a nemzetközi jogsértés lehetséges jogkövetkezményeit: „Az államnak az első rész rendelkezései szerinti nemzetközi jogsértése által kiváltott nemzetközi jogi felelőssége az ebben a részben megállapított jogkövetkezményeket eredményezi”.⁵⁵

Azaz az állam nemzetközi jogsértő cselekedeteinek *lex generalis* jogkövetkezményei kizárólag azok lehetnek, amelyek az ARSIWA második részében szerepelnek. Ezek a tervezet 29–38. cikkei szerint: a teljesítés folyamatos kötelessége, az abbahagyás és meg nem ismételés, valamint a jóvátétel (helyreállítás, kártérítés és elégtétel). Minden más jogkövetkezmény túlmutat az államfelelősség körén, és *lex specialis*ként, vagy elsődleges normaként érvényesül.⁵⁶

Az ARSIWA második része alapján a nemzetközi jogsértést elkövető állam köteles: a folyamatos teljesítésre (29. cikk); a nemzetközi jogsértő cselekedet abbahagyására és meg nem ismételésre (30. cikk); továbbá a teljes jóvátételre azért a sérelemért,⁵⁷ amelyet a nemzetközi jogsértéssel okozott (31. cikk).

A jóvátétel állhat az eredeti helyzet helyreállításából, amennyiben a teljes helyreállítás nem lehetetlen fizikailag, és nem jár aránytalan teherrel (35. cikk). A felelős állam köteles a jogsértéssel okozott kár megtérítésére, abban a mértékben, amilyen mértékben a kárt nem teszi jóvá helyreállítással. A kártérítésnek ki kell terjednie minden anyagilag felbecsülhető kárra, beleértve az elveszett hasznót, amennyiben azt megállapítják (36. cikk).⁵⁸ A nemzetközi jogsértő cselekményért felelős állam köteles elégtételt adni a jogsértéssel okozott sérelemért, amennyiben a sérelem nem tehető jóvá helyreállítás vagy kártérítés útján (37. cikk).

⁵⁴ ARSIWA 1. és 2. cikkek.

⁵⁵ ARSIWA 28. cikk.

⁵⁶ Azaz más betudási szabályok érvényesülhetnek, más lehet a felelősség mértéke, és mások lehetnek a jogkövetkezmények is. Az önvédelem jogánál például sem felelősségről, sem jóvátételről nincs szó, a fegyveres támadás jogkövetkezménye, hogy önvédelmi helyzetet terem.

⁵⁷ „A sérelem magába foglal minden kárt, anyagit és erkölcsit egyaránt, amelyet az állam nemzetközi jogsértése okozott.” 31. cikk (2) bekezdés.

⁵⁸ Az ARSIWA 38. cikke rendelkezik a kamat mértékéről: „1. A jelen fejezet alapján járó minden főösszeg után kamatot kell fizetni, ha az a teljes jóvátételhez szükséges. A kamat mértékét és számításának módját úgy kell megállapítani, hogy ez az eredmény biztosított legyen. 2. A kamat a főösszeg kifizetésének időpontjától jár addig az időpontig, amikor teljesítették a fizetési kötelezettséget.”

Az elégtétel jellegzetesen nemzetközi jogi megoldás. Az elégtétel állhat a kötelezettségzegés elismeréséből, sajnálkozás kifejezéséből, formális bocsánatkérésből vagy bármely más alkalmas módból. Fontos ugyanakkor rámutatni, hogy az elégtétel a sérelemhez képest nem lehet aránytalan, és nem lehet megalázó a felelős államra nézve. Az elégtétel elsöre gyenge jogkövetkezményként hathat, de a szuverén államok közösségében különös jelentősége, súlya van egy-egy fontosabb gesztusnak, nyilvános elítélésnek vagy *jus cogens* sértés kimondásának.

5. Ubi ius ibi remedium est, avagy jogkövetkezmény, de másként

A nemzetközi jogban számos esetben nem történik meg a belső jog klasszikus forgatókönyve. Joghatóság hiányában jellemzően nem alakul ki nemzetközi peres eljárás a felek között, ha mégis, akkor a bíróság számos esetben nem állapít meg kártérítést. Jogosan merül fel a kérdés, hogy mennyiben érinti ez a nemzetközi jog hatékonyságát, a kártérítési rendszer nem megfelelő működését.

Anélkül, hogy a fenti kérdést maradéktalanul megválaszolnám ebben az írásban, néhány példával, majd pedig két anekdotával szeretném illusztrálni a modern nemzetközi jog felelősségi rendszerének működőképességét. Összességében kijelenthető, hogy az államok immunitásuk esetében, illetve pozíciójukat jogilag veszeléyztető bírósági joghatóság hiányában is mindent megtesznek, hogy nemzetközi jogi felelősségüket tagadják, vagy pozíciójuk jogszerűségét igazolják.

2022. február 24-én Oroszország az Ukrajna elleni súlyos agresszió megindítása napján az ENSZ Alapokmány 51. cikke értelmében önvédelmi cselekményként jelentette támadását az ENSZ BT-nek.⁵⁹ Ebben a terjedelmes levélben Putyin elnök fontosnak tartotta, hogy oldalakon keresztül részletesen érveljen Oroszország pozíciójának jogszerűsége mellett, önvédelemre, súlyos és tömeges emberi jogi jogsértésekre és humanitárius intervencióra, behívásra történő beavatkozásra, valamint népirtásra is hivatkozva. Oroszország egy pillanatig sem állította, hogy nem vonatkozik rá az általános erőszaktilalom *jus cogens* normája, és egy pillana-

⁵⁹ „A tagok az önvédelem e jogának gyakorlása során foganatosított rendszabályaikat azonnal a Biztonsági Tanács tudomására tartoznak hozni és ezek a rendszabályok semmiképpen sem érintik a Biztonsági Tanácsnak a jelen Alapokmány értelmében fennálló hatáskörét és köteleességét abban a tekintetben, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása végett az általa szükségesnek tartott intézkedéseket bármikor megtegye.” ENSZ Alapokmány, 51. cikk második fordulata.

tig sem volt közömbös abban a kérdésben, hogy nyilvánvaló jogsértést követett el, vagy jogilag igazolható katonai műveletbe kezdett.⁶⁰

Dzsamál Hasogdzsi újságíró 2018. október 2-án tűnt el, miután bement Szaúd-Arábia isztambuli konzulátusára, de többet nem jött ki onnan. Szaúd-Arábia so-
kaíg tagadta, hogy Hasogdzsi a konzulátusán halt volna meg. Kezdetben azt állí-
tották, hogy elhagyta a konzulátust, majd, hogy baleset, illetve dulakodás
következtében vesztette életét. Miután egyre több bizonyíték került elő, és a nem-
zetközi figyelem is egyre nagyobb lett, Szaúd-Arábia elismerte az újságíró megölé-
sét, testének feldarabolását és egy helyi erdőben történő elrejtését. Az ügy követ-
keztében 18 szaúdi állampolgárt vettek végül őrizetbe, és többeket 20 év börtönre
ítéltek.⁶¹ Az ügy során végig látható volt, hogy az érintett állam végig tagadta a
jogsértést, majd pedig nyilvánosan és demonstratívan is felelősségre vonta az el-
követőket, bár egyetlen nemzetközi bíróságnak vagy más állam bíróságának sem
volt joghatósága az ügyben.

Egy török F-16-os vadászgép 2015. november 24-én lelőtte az orosz légierő egyik
Su-24-es vadászgépét a török-szír határon. Törökország addigra többször figyel-
meztette Oroszországot a török légtér tiszteletben tartására, az oroszok által elkö-
vetett sorozatos határsértések miatt. Bár az orosz gépek rendszeresen beléptek
rövid időre a török légtérbe, küldetéseiket a szomszédos Szíriában teljesítették.⁶²
Ugyan a török légtér sérült, az orosz vadászgép lelövése aránytalan (és jogellenes)
volt, amely Oroszországot érzékenyen érintette. Az incidens során végül Erdoğan
elnök sajnálkozását fejezte ki, amelyet Putyin elnök bocsánatkérésként értelmezett
és elfogadott.⁶³ Az ügy ezzel rendeződött, a két ország közötti viszony normalizá-
lódott.

2007-ben a boszniai népirtás-ügyben a Nemzetközi Bíróságnak arról kellett
döntenie, hogy a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság megsértette-e a népirtás bűn-
tettének megelőzéséről és megbüntetéséről szóló 1948-as egyezményt.⁶⁴ A testület
megállapította, hogy a srebrenicai népirtás tekintetében Szerbia megsértette az
egyezményt (az abban foglalt megelőzési kötelezettségét, illetve nemzetközi jogot
sértett akkor is, amikor nem hajtotta végre a bíróság ideiglenes intézkedését).

⁶⁰ Letter dated 24 February 2022 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General. S/2022/154, 24 February 2022.

⁶¹ Jamal Khashoggi: All you need to know about Saudi journalist's death. BBC, 24 February 2021, <https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-45812399>

⁶² Turkey's downing of Russian warplane – what we know. BBC, 1 December 2015, <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-34912581>

⁶³ ALEC LUHN – IAN BLACK: Erdoğan has apologised for downing of Russian jet, Kremlin says. The Guardian, 27 June 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/jun/27/kremlin-says-erdogan-apologises-russian-jet-turkish>

⁶⁴ Bosznia-Hercegovina v. Szerbia és Montenegró ügye, ICJ Reports 2007. 43.

A Nemzetközi Bíróság külön kiemelte, hogy ezek a megállapítások, köztük a népi-irtás elleni egyezmény megsértésének kimondása megfelelő jóvátételt jelentenek a felperes számára.⁶⁵ Szerbia érthető okokból mindent megtett a peres eljárás során, hogy ezt a kimenetelt mindenképpen elkerülje.

6. Összegzés

A nemzetközi kapcsolatokban trendszerűen megfigyelhető, hogy az államok mindent megtesznek nemzetközi jogi pozíciójuk erősítéséért, a vélt vagy valós jogsértés tagadásáért és a lehetséges nemzetközi jogi jogkövetkezmények elkerüléséért. Teszik ezt különösen annak fényében, hogy a nemzetközi jog is egyfajta jellineki értelemben vett erkölcsi minimumként⁶⁶ értelmezhető az államok egymás közötti viszonyában. Ennek tükrében egy-egy súlyos jogsértés kimondása valóban szolgálhat jóvátételként egy olyan szuverének közötti világban, ahol az elsődleges jogalanyok jogi egyenlőségét és más államok joghatósága alóli mentességét alapokmányi szinten mondja ki az ENSZ.⁶⁷

A fentiekől függetlenül érthető a nemzetközi joghoz és annak felelősségi rendszeréhez való szkeptikus hozzáállás. Ian Brownlie néhai oxfordi nemzetközi jogászprofesszor egyetemi óráin hosszasan érvelt a nemzetközi jog jogi jellege mellett, ahogy ez minden nemzetközi jogot tanuló diák számára ismerős a tanév elejéről. Hiszen maguk a nemzetközi jogászok sem tagadják, hogy a nemzetközi jog is jog, csak másképp.⁶⁸ Brownlie azonban, aki számos ügyben képviselt államokat államközi választottbírói eljárásokon, illetve a hágai Nemzetközi Bíróság előtt, elegánsan zárta le minden alkalommal a dilemmát az egyetemi óráin: „Ha a nemzetközi jog nem jog, kérem, magyarázzák meg a bankszámlám egyenlegét”.⁶⁹

A másik anekdota, amelyet cambridge-i tanulmányaim idején hallottam, James Crawfordhoz, a néhai cambridge-i professzorhoz kötődik. Egy választottbírói eljárás lezárását követően a bahreini király olyannyira elégedett volt Crawford

⁶⁵ Bosznia-Hercegovina v. Szerbia és Montenegró ügye, ICJ Reports 2007. 471. bekezdés. Az ítélet kritikáját lásd CHRISTIAN TOMUSCHAT: Reparation in Cases of Genocide. *Journal of International Criminal Justice*, 2007. (4), 905–912. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqm040>

⁶⁶ TAKÁCS PÉTER: Államelmélet a XIX–XX. században. Georg Jellinek elmélete. *Pro Publico Bono, Állam- és Közigazgatás-tudományi Szemle*, 2011. (2), 1–7.

⁶⁷ ENSZ Alapokmány 2(1) és 2(7) cikkek.

⁶⁸ KARDOS GÁBOR: Herbert L. A. Hart a nemzetközi jogról. In: KAJTÁR GÁBOR – KARDOS GÁBOR (szerk.): *Nemzetközi jog és európai jog: új metszéspontok. Ünnepi tanulmányok Valki László 70. születésnapjára*. Budapest, Saxum – ELTE ÁJK, 2011. 86.

⁶⁹ Lásd például JOHN LOUTH – MEREL ALSTEIN: Challenges for international law. *OUPblog*, 3 December 2012, <https://blog.oup.com/2012/12/challenges-for-international-law/>

munkájával, hogy kézfogás közben némileg meggondolatlanul kijelentette: azt soha nem fogja tudni megfelelően meghálálni. James Crawford azonban készséggel segített e probléma megoldásában: ennek eredményeként 2002-ben a Cambridge-i Lauterpacht Centre egy új villaépülettel, a Bahrain House-szal bővült az uralkodó nagylelkű támogatásának köszönhetően. Az épület falát ma is a király olajfestménye díszíti.⁷⁰

A fenti történetek, szórakoztató jellegükön túl, egy fontos dologra igyekeznek rámutatni. A nemzetközi jog betartása, vagy annak látszata, valamint a nemzetközi jog betartatása, egy-egy nemzetközi jogsértés kimondatása a joghatósággal rendelkező fórummal dollármilliókat is megér az államoknak. Márpedig aligha adnának ki ekkora összegeket szuverén államok, ha nem hinnének a nemzetközi jog eszményében, jogkövetkezményeiben és azok végső értéktételeiben.

Felhasznált irodalom

- HEDLEY BULL: *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. 3rd ed., New York, Columbia University Press, 2002.
- JAMES CRAWFORD – SIMON OLLESON: The nature and forms of international responsibility. In: MALCOLM D. EVANS: *International Law*. 2nd ed., Oxford, OUP, 2006. 451–478.
- JAMES CRAWFORD: Investment Arbitration and the ILC Articles on State Responsibility. *ICSID Review – Foreign Investment Law Journal*, 2010. (1), 127–199. DOI: <https://doi.org/10.1093/icsidreview/25.1.127>
- JAMES CRAWFORD: *State Responsibility. The General Part*. New York, CUP, 2013.
- JAMES CRAWFORD: The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: A Retrospect. *AJIL*, (2002) 4., 874–890. DOI: <https://doi.org/10.2307/3070683>
- ERIC DAVID: Primary and Secondary Rules. In: JAMES CRAWFORD – ALAIN PELLET – SIMON OLLESON (eds): *The Law of International Responsibility*. Oxford, OUP, 2010. 27–34. DOI: <https://doi.org/10.1093/law/9780199296972.003.0003>
- PATRICK DUMBERRY: New State Responsibility for Internationally Wrongful Acts by an Insurrectional Movement. *EJIL*, (2006) 3., 605–621. DOI: <https://doi.org/10.1093/ejil/chl016>
- FRANK J. GARCIA: Between Cosmopolis and Community: The Emerging Basis for Global Justice. *NYU International Law and Politics*, 2013. (1), 1–53.
- HUGO GROTIUS: *A háború és a béke jogáról, I. kötet, XVII. fejezet (A jogellenesen okozott kárról és az ebből keletkező kötelelemről), I. rész*. Budapest, Pallas Stúdió, 1999.
- ROSALYN HIGGINS: *Problems and Process: International Law and How We Use It*. Oxford, OUP, 1995.

⁷⁰ Lauterpacht Centre for International Law (History), <https://www.lcil.cam.ac.uk/about-centre/history>

- Jamal Khashoggi: All you need to know about Saudi journalist's death. *BBC*, 24 February 2021, <https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-45812399>
- GÁBOR KAJTÁR: Private Security Companies. In: CHRISTINA BINDER ET AL. (eds): *Elgar Encyclopedia of Human Rights*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2022. 82–88.
- KAJTÁR GÁBOR: *Betudás a nemzetközi jogban. A másodlagos normák szerepe a beruházásvédelemtől a humanitárius jogig*. Budapest, ORAC, 2022.
- KARDOS GÁBOR: Herbert L. A. Hart a nemzetközi jogról. In: KAJTÁR GÁBOR – KARDOS GÁBOR (szerk.): *Nemzetközi jog és európai jog: új metszéspontok. Ünnepi tanulmányok Valki László 70. születésnapjára*. Budapest, Saxum – ELTE ÁJK, 2011. 86–99.
- KIS KELEMEN BENCE – MOHAY ÁGOSTON – PÁNOVICS ATTILA: A nemzetközi szervezetek felelőssége: koncepcionális értelmezési kérdések. In: KAJTÁR GÁBOR – SONNEVEND PÁL (szerk.): *A nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században. Tanulmányok Valki László tiszteletére*. Budapest, Eötvös Kiadó, 2021. 285–298.
- MARTTI KOSKENNIEMI: Doctrines of State Responsibility. In: JAMES CRAWFORD – ALAIN PELLET – SIMON OLLESON (eds): *The Law of International Responsibility*. Oxford, OUP, 2010. 45–52. DOI: <https://doi.org/10.1093/law/9780199296972.003.0005>
- VLADYSLAV LANOVY: Causation in the Law of State Responsibility. *British Yearbook of International Law*, 2022. brab008, DOI: <https://doi.org/10.1093/bybil/brab008>
- JOHN LOUTH – MEREL ALSTEIN: Challenges for international law. *OUPblog*, 3 December 2012, <https://blog.oup.com/2012/12/challenges-for-international-law/>
- ALEC LUHN – IAN BLACK: Erdoğan has apologised for downing of Russian jet, Kremlin says. *The Guardian*, 27 June 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/jun/27/kremlin-says-erdogan-apologises-russian-jet-turkish>
- RAY MURPHY – SIOBHÁN WILLS: United Nations Peacekeeping Operations. In: ANDRÉ NOLLKAEMPER – ILIAS PLAKOKEFALOS (eds): *The Practice of Shared Responsibility in International Law*. New York, CUP, 2017. 585–612.
- KARL JOSEF PARTSCH: Self-preservation. In: RUDOLF BERNHARDT (ed.): *Encyclopedia of Public International Law*. Vol. 4. North-Holland Publishing Co., 1982. 217–219.
- ALAIN PELLET: The Definition of Responsibility in International Law. In: JAMES CRAWFORD – ALAIN PELLET – SIMON OLLESON (eds): *The Law of International Responsibility*. Oxford, OUP, 2010. 3–16. DOI: <https://doi.org/10.1093/law/9780199296972.003.0001>
- PUSZTAI DÁVID MIKLÓS: *Causation in the Law of State Responsibility*. PhD Thesis. University of Cambridge Repository, 2017. DOI: <https://doi.org/10.17863/CAM.13857>
- ROBERT ROSENSTOCK: The ILC and State Responsibility. *AJIL*, (2002) 4., 792–797. DOI: <https://doi.org/10.2307/3070678>
- SÜLYOK GÁBOR: II. Ramses és III. Hattusilis szerződése az örök békéről és testvériségről. *Jog, Állam, Politika*, 2014. (2), 3–22.
- SÜLYOK GÁBOR: Lagas és Umma területi vitája. *Jogtörténeti Szemle*, 2013. (1), 17–27.

- SZALAI ANIKÓ: A védelmi felelősség koncepciója, avagy van-e új a nap alatt? *Pro Futuro*, 2013. (1), 67–78.
- TAKÁCS PÉTER: Államelmélet a XIX–XX. században. Georg Jellinek elmélete. *Pro Publico Bono, Állam- és közigazgatás-tudományi Szemle*, 2011. (2), 1–7.
- CHRISTIAN TOMUSCHAT: Reparation in Cases of Genocide. *Journal of International Criminal Justice*, 2007. (4), 905–912. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqm040>
- Turkey's downing of Russian warplane – what we know. *BBC*, 1 December 2015, <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-34912581>
- MARTEN ZWANENBURG: North Atlantic Treaty Organization-Led Operations. In: ANDRÉ NOLLKAEMPER – ILIAS PLAKOKEFALOS (eds): *The Practice of Shared Responsibility in International Law*. New York, CUP, 2017. 639–668.

Abstract

UBI SOCIETAS IBI IUS – COMPLIANCE AND RESPONSIBILITY IN INTERNATIONAL LAW

From the perspective of international law, the second half of the 20th century can be described as the era of responsibility. Within a few decades, a nuanced system of responsibility emerged in international law: the doctrine of state responsibility reached maturity, concepts regarding the responsibility of individuals and international organizations emerged and underwent significant development, and other subjects of international law also faced international responsibility in the event of an internationally wrongful act. This study focuses on certain characteristic issues concerning state responsibility while also highlighting key features of the broader system of international legal responsibility. Although the principle that “where there is a right, there is a remedy” applies to international law as well, it functions somewhat differently in this context – differently, yet for the same ultimate purpose: maintaining a (global) society that adheres to legal norms and operates predictably.

Keywords: *state responsibility; attribution; reparation; satisfaction; compliance with international law*